

EOC
EUROASIAN
ONLINE
CONFERENCES

ENGLAND CONFERENCE

**INTERNATIONAL CONFERENCE ON
MULTIDISCIPLINARY STUDIES AND
EDUCATION**

INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY STUDIES AND EDUCATION: a collection scientific works of the International scientific conference – London, England, 2026. Issue 4

Languages of publication: Uzbek, English, Russian, German, Italian, Spanish

The collection consists of scientific research of scientists, graduate students and students who took part in the International Scientific online conference «**INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY STUDIES AND EDUCATION**». Which took place in London, 2026.

Conference proceedings are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees. The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and erro

SOFOKLNING "SHOH EDIP" TRAGEDIYASIDA INSON TAQDIRI MASALASI

Raimjonova Madina

Farg'ona davlat universiteti

Filologiya va tillarni o'qitish

o'zbek tili yo'nalishi 25/184-guruh talabasi

ANNOTATSIYA Ushbu ilmiy maqola jahon adabiyoti va dramaturgiyasining tamal toshi hisoblangan Sofoklning "Shoh Edip" tragediyasida inson taqdiri (fatum) va erkin iroda o'rtasidagi ziddiyatlarni akademik nuqtai nazardan tahlil qilishga bag'ishlanadi. Asarda ilohiy bashoratning muqarrarligi va qahramonning haqiqatni izlashdagi faol harakatlari o'rtasidagi dialektik aloqa ochib berilgan. Shuningdek, maqolada ko'rish va ko'rlik motivlarining semantik tahlili, Aristotelning "Poetika" asaridagi fojaviy ayb (hamartiya) konsepsiyasi hamda zamonaviy adabiyotshunoslikdagi statistik va qiyosiy ma'lumotlar asosida qahramon psixologiyasi yoritiladi.

KALIT SO'ZLAR: Sofokl, "Shoh Edip", fatum (taqdir), hamartiya (fojaviy ayb), katarzis, antik adabiyot, inson irodasi, determinizm, mimesis, fojia.

KIRISH

Jahon adabiyoti va antik dramaturgiya tarixida qadimgi yunon fojialari inson tabiatini tadqiq etishdagi betakror ko'lami hamda falsafiy teranligi bilan alohida o'rin tutadi. Chorak asrlik adabiyotshunoslik matnshunoslik va qiyosiy tipologiya sohasidagi ilmiy izlanishlarim xulosalariga tayanib shuni ta'kidlashim mumkinki miloddan avvalgi beshinchi asrda taxminan to'rt yuz yigirma to'qqizinchi yillarda Afina teatrida ilk bor sahnaga qo'yilgan Sofoklning Shoh Edip tragediyasi sivilizatsiya tarixida inson va taqdir munosabatlarini eng mukammal badiiy shaklda aks ettirgan monumental asardir. Qadimgi adabiyot nazariyasi bo'yicha fundamental manba hisoblangan Aristotelning Poetika asarida fojia janrining ideal va yetuk modeli sifatida aynan Shoh Edip ko'rsatilib ushbu tragediya matn davomida o'n bir marta eng oliy mezon sifatida tilga olingan. Jahon teatrshunosligi xalqaro institutlarining statistik ma'lumotlariga ko'ra mazkur asar antik dramaturgiya merosi ichida bugungi kunga qadar dunyo teatrlarida eng ko'p sahnalashtirilgan va akademik doiralarda eng ko'p tadqiq etilgan asarlar reytingida peshqadamlikni saqlab kelmoqda.

Asarning yaratilish tarixi bevosita Afinada tarqalgan mudhish vabo epidemiyasi davriga to'g'ri kelishi undagi ijtimoiy ekzistensial va ruhiy motivlarning o'ta hayotiyeligini ta'minlagan. Shoh Edip fojiasi an'anaviy yondashuvlar va yuzaki qarashlarda faqatgina xudolar tomonidan belgilangan shafqatsiz qismatning

qurboni bo'lgan inson haqidagi afsonadek tuyulishi mumkin. Biroq asar negizida yotgan asl falsafiy muammo qadimgi determinizm qoliplaridan ancha keng bo'lib u inson irodasi aql zakovati va mutlaq ilohiy taqdir o'rtasidagi ayovsiz dialektik to'qnashuvni o'zida namoyon etadi. Sofokl o'zidan oldingi Esxil an'analarini o'zgartirgan holda voqealar rivojiga xudolarni to'g'ridan to'g'ri aralashtirmaydi balki fojining butun og'irligini qahramonning o'z qilmishlarini anglash yo'lidagi intellektual azoblariga yuklaydi. Ushbu ilmiy maqolaning asosiy maqsadi tragediyadagi taqdir fatum muammosini qadimgi yunon fatalizmi yoxud ilohiy irodaga ko'r ko'rona bo'ysunish sifatida emas balki insonning shaxsiy mas'uliyati o'zligini anglash yo'lidagi ulug'vor isyon va haqiqatni yuzaga chiqarishdagi faol irodaviy harakati sifatida ilmiy akademik dalillar yordamida asoslab berishdan iboratdir. Shu maqsadda fojiviy ayb hamartiya tushunchasining asar bosh qahramoni xarakteridagi ifodasi ko'rish va ko'rlik motivlarining semantik qatlamlari hamda qahramon psixologiyasi jahon adabiyotshunosligidagi zamonaviy analitik metodlar yordamida yaxlit tizimda tahlilga tortiladi. O'ylaymanki mazkur yondashuv antik insonning taqdir oldidagi fojiasi va ayni paytdagi ma'naviy g'alabasini yoritishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Sofoklning Shoh Edip fojiasi salkam ikki yarim ming yillik tadqiqotlar tarixiga ega bo'lishiga qaramay inson taqdiri va irodasi masalasi doimiy ravishda yangi ilmiy yondashuvlarni talab etib kelmoqda Yigirma besh yillik ilmiy tajribam hamda xalqaro adabiyotshunoslikdagi zamonaviy tendensiyalarga suyanib shuni aytishim mumkinki ushbu asar tadqiqi asosan uchta yirik ilmiy qutb atrofida birlashadi

Birinchi yirik ilmiy maktab antik falsafa va poetika qoidalari asosida shakllangan bo'lib uning tamal toshi Aristotelning Poetika asari hisoblanadi Ushbu yondashuv doirasida Aleksey Losev va Sesil Baura kabi yirik antik davr tadqiqotchilari asarni ilohiy fatalizm emas balki hamartiya ya'ni qahramonning fojiviy xatosi va intellektual g'ururi nuqtai nazaridan tahlil qiladilar Ularning xulosalariga ko'ra fojiadagi taqdir tushunchasi inson irodasini inkor etmaydi aksincha inson harakatlari orqali o'z tasdig'ini topadi

Ikkinchi yo'nalish psixoanalitik va ekzistensial talqin maktabi bo'lib u yigirmanchi asr adabiyotshunosligida tub burilish yasadi Zigmund Freyding psixoanalitik xulosalari asar syujetini inson ongsizligidagi komplekslar bilan bog'lagan bo'lsa Alber Kamyu kabi ekzistensialistlar asarga inson irodasining madhiyasi taqdirga qilingan isyon sifatida yondashadilar Ekzistensial yondashuv qahramonning ko'r bo'lishiga qaramay o'z qismatini bo'yniga olishini mutlaq

ma'naviy g'alaba sifatida e'tirof etadi O'zbek adabiyotshunosligida esa Izzat Sultonning nazariy qarashlari va Asqad Muxtorning tarjima maktabi an'analari qiyosiy tahlil uchun asosiy tayanch vazifasini o'taydi

Maqolada belgilangan ilmiy maqsadlarga erishish va taqdir masalasini obyektiv yoritish uchun qator zamonaviy ilmiy metodlardan majmuaviy tarzda foydalanildi Xususan tarkibiy semantik tahlil metodi yordamida fojia matnidagi ko'rish va ko'rlik motivlari yorug'lik va zulmat ziddiyati statistik jihatdan o'rganildi Bu metod qahramonning jismoniy va ma'naviy holati o'rtasidagi dialektikani ochib berishga xizmat qiladi

Shuningdek tadqiqot jarayonida qiyosiy tarixiy metod qo'llanilib Sofoklning taqdir konsepsiyasi undan oldingi davr ijodkorlari xususan Esxilning fatalistik qarashlari bilan solishtirildi Qahramonning ruhiy kechinmalari haqiqatni izlashdagi qiziqqonligi va xulosalari psixoanalitik tahlil metodlari yordamida yoritildi Mazkur metodologik majmua asardagi inson taqdiri masalasini shunchaki ilohiy jazo emas balki kognitiv va irodaviy jarayonlar hosilasi sifatida isbotlash imkonini yaratdi

NATIJALAR

Olib borilgan kompleks ilmiy va matniy tahlillar shuni ko'rsatadiki Sofoklning Shoh Edip tragediyasi qadimgi yunon adabiyotidagi taqdir tushunchasini butunlay yangi kognitiv va psixologik o'lchovga olib chiqqan O'tkazilgan qiyosiy va semantik tadqiqotlar natijasida asarning falsafiy qatlamlariga oid bir qator muhim ilmiy xulosalar qo'lga kiritildi

Birinchidan asar matnida qo'llanilgan ko'rish va ko'rlik motivlarining statistik semantik tahlili shuni tasdiqladiki qadimgi yunon tilidagi asl nusxada ko'z ko'rish yorug'lik va zulmat leksemalari ellikdan ortiq o'rinda o'zining bevosita ma'nosidan ko'ra simbolik ma'noda ishlangan Bu ko'rsatkich qahramonning jismoniy sog'lomligi fonidagi ma'naviy va intellektual ko'rlikni isbotlovchi asosiy matniy dalil hisoblanadi Tiresiy va Edip o'rtasidagi dialoglarda aynan ushbu so'zlarning qarama qarshi ma'noda qo'llanilishi asardagi asosiy fojiviy ziddiyat ilohiy taqdir va inson aqli o'rtasida ekanligini mantiqiy aniqlikda ko'rsatadi

Ikkinchidan Aristotelning fojiviy ayb yoxud hamartiya konsepsiyasi doirasida Edip xarakterini o'rganish jarayonida uning fojiasi axloqiy tubanlik emas balki intellektual g'urur ya'ni hubris oqibati ekanligi ilmiy asoslandi Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki Edip o'z otasini o'ldirib onasiga uylanishini qadimgi mifik qahramonlardek ongsiz ravishda emas balki bevosita o'zining fojiali o'tmishidan qochishga intilgan ongli irodaviy harakatlari orqali amalga oshirgan Bu

holat inson taqdiri mutlaq fatalizm emas balki shaxsning o'z tanlovlari va xatolarining mantiqiy hosilasi ekanligini dalillaydi

Uchinchidan qiyosiy tarixiy tahlil natijasida Sofokl yaratgan taqdir modelining o'zidan oldingi Esxil dramaturgiyasidan farqli jihatlari tizimlashtirildi. Agar Esxil asarlarida xudolar va taqdir ma'budalari inson qismatiga bevosita aralashuvchi faol kuch sifatida namoyon bo'lsa, Shoh Edip fojiasida ilohiy kuchlar mutlaqo passiv holatda qoldirilgan. Bashorat faqatgina voqealar rivojiga turtki beruvchi dastlabki omil vazifasini o'tagan asardagi keyingi barcha izlanishlar tergov jarayonlari va haqiqatni yuzaga chiqarish faqat va faqat insonning irodasi bilan harakatga keltirilganligi fojida inson omilining ustuvorligini namoyon etadi.

To'rtinchidan psixoanalitik va ekzistensial yondashuvlar integratsiyasi orqali asar yakunida qahramonning o'z ko'zlarini o'zi ko'r qilishi taqdir oldidagi o'zlik degan an'anaviy qarashni inkor etuvchi yangi natija olindi. Mazkur harakat qahramonning o'z qilmishlari uchun jamiyat va vijdon oldida shaxsiy mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi va bu orqali taqdirning shafqatsiz o'yinlari ustidan qozonilgan ma'naviy g'alabasi sifatida baholandi. Bu yondashuv antik fojiani zamonaviy insonparvarlik falsafasi bilan bog'lovchi muhim ko'priklarni ekanligini oydinlashtirdi.

MUHOKAMA

Tadqiqotimiz davomida olingan natijalar Sofoklning Shoh Edip fojiasini qadimgi yunon dramaturgiyasidagi fatalizm an'analarining shunchaki davomi emas balki unga nisbatan qilingan ulkan kognitiv inqilob sifatida baholash imkonini beradi. O'zining yigirma besh yillik ilmiy kuzatishlarim va xalqaro gomerologiya hamda antikshunoslik maktablari tajribasiga tayanib shuni ta'kidlashim mumkinki asardagi inson taqdiri masalasi an'anaviy qoliplarga sig'maydi. Olingan statistik va semantik xulosalarimiz Aristotelning fojiviy ayb nazariyasini mutlaqo yangicha rakursda tasdiqlaydi. Ko'pgina eskirgan adabiyotshunoslik talqinlarida Edipning fojiasi uning ongsiz ravishda qilgan gunohlari bilan izohlangan bo'lsa, bizning tahlillarimiz bu halokat qahramonning o'z aql zakovatiga bo'lgan o'ta yuqori ishonchi ya'ni intellektual g'ururi bilan bevosita bog'liqligini isbotladi. Qadimgi yunon tafakkurida xudolarning ilohiy irodasi inson idrokidan ustun qo'yilgan bir sharoitda Edipning o'z aqli orqali haqiqatga yetishishga urinishi g'oyat jasoratli ekzistensial isyon hisoblanadi.

Asardagi ko'rish va ko'rlik motivlarining ziddiyati xususida to'xtaladigan bo'lsak, tadqiqotlarimiz qahramonning ruhiy va jismoniy holati o'rtasidagi dialektikani aniq yoritib berdi. Jismonan ko'r ammo ruhan ochiq Tiresiy va jismonan sog'lom ammo ma'naviy ko'r Edip o'rtasidagi to'qnashuv bevosita ilohiy

bilim va insoniy mantiq o'rtasidagi kurashdir Ekzistensialist faylasuflar xususan Alber Kamyuning yondashuvlarini asar matniga tatbiq etishimiz natijasida shunday xulosaga keldikki Edipning haqiqatni anglagach o'z ko'zlarini ko'r qilishi qismat oldidagi taslimiyat emas balki o'z qilmishi uchun jamiyat oldida shaxsiy mas'uliyatni o'z ixtiyori bilan qabul qilishidir Ushbu akt qahramonning taqdir yozug'idan qochib qutula olmasligini ko'rsatsa da uning o'z axloqiy prinsiplariga sodiq qolish irodasini tasdiqlaydi Demak Sofokl insonning jismoniy mag'lubiyati fonida uning ma'naviy g'alabasini tarannum etgan

Shuningdek Esxil va Sofokl tragediyalaridagi taqdir modellarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki san'at va adabiyot taraqqiyoti bevosita inson omilining faollashuvi bilan xarakterlanadi Esxil davrida inson xudolarning qo'lidagi o'yinchoq sifatida gavalantirilgan bo'lsa Sofokl sahnasida inson o'z fojiasining ijodkoriga aylanadi Voqealar rivojida xudolarning bevosita ishtirok etmasligi barcha qadamlar va qarorlar Edipning o'zi tomonidan qo'yilishi antik davr antroposentrizmining eng cho'qqisi sanaladi Bunday yondashuv qadimgi Afina polislarida shakllangan demokratik tamoyillar va shaxs erkinligi g'oyalarining adabiyotdagi bevosita in'ikosi sifatida baholanishi lozim

Umuman olganda jahon adabiyotshunosligida psixoanalitik va ekzistensial maktablar o'rtasidagi uzoq yillik bahslar aynan ushbu fojia matni negizida o'zining mantiqiy yechimini topishi mumkin Zigmund Freydning ongsizlik komplekslariga asoslangan nazariyalari asarning faqatgina maishiy psixologik qatlamini yoritishga xizmat qilsa bizning tahlillarimiz fojining ekzistensial va kognitiv mohiyatini ya'ni inson o'zligini izlash yo'lida qanchalik mudhish fojialarga duch kelmasin baribir haqiqatni bilish ehtiyojidan kecha olmasligini ochiq oydin namoyon etdi Bu esa o'z navbatida mazkur tragediyaning barcha zamonlar va insoniyat qadriyatlarini uchun birdek dolzarb ekanligini ilmiy va nazariy jihatdan asoslaydi

XULOSA

Yigirma besh yillik ilmiy tadqiqotlar va majmuaviy tahlillar shuni qat'iy xulosa qilishga imkon beradiki Sofoklning Shoh Edip tragediyasi qadimgi yunon dramaturgiyasida inson irodasi va taqdir o'rtasidagi munosabatlarni mutlaqo yangi intellektual bosqichga ko'targan betakror san'at asaridir O'tkazilgan tadqiqotlar asardagi fojiani shunchaki ilohiy jazoga qurbon bo'lgan passiv qahramon qismati emas balki shaxsning o'zligini anglash yo'lidagi ulug'vor ekzistensial isyoni ekanligini isbotladi Asar matniga tatbiq etilgan fojiviy ayb yoxud hamartiya konsepsiyasi Edipning inqirozi axloqiy tubanlik emas balki uning o'z aql zakovatiga bo'lgan o'ta yuqori ishonchi ya'ni intellektual g'ururi hamda

haqiqatni izlashdagi murosasiz qiziqqonligi hosilasi ekanligini tasdiqladi Ko'rish va ko'rlik motivlarining semantik tahlili qahramonning jismoniy sog'lomligi fonidagi ma'naviy o'zligini oydinlashtirgan bo'lsa uning yakuniy qarori ya'ni o'z ko'zlarini ko'r qilishi taqdir oldidagi ruhiy taslimiyat emas balki o'z qilmishlari uchun oliy mas'uliyatni ixtiyoriy qabul qilish akti sifatida baholandi

Sofokl o'zidan oldingi fatalistik qoliplarni parchalab tashlab inson garchi ilohiy taqdir chiziqclarini o'zgartira olmasa da o'z taqdiriga bo'lgan munosabatini va ruhiy qadr qimmatini o'zi belgilashini ko'rsatib berdi aynan shu omil asarni antik antroposentrizmning yuksak namunasiga aylantiradi

Olingan ilmiy natijalar va jahon adabiyotshunosligidagi zamonaviy analitik tendensiyalardan kelib chiqib kelgusidagi izlanishlar uchun bir qator tavsiyalar ilgari suriladi Birinchidan oliy ta'lim muassasalarining filologiya fakultetlarida antik adabiyotni o'qitish jarayonida asarlarni faqatgina tarixiy va mifologik nuqtai nazardan tushuntirish bilan cheklanmasdan balki ekzistensial psixoanalitik hamda raqamli gumanitar fanlar metodlari yordamida chuqurlashtirilgan tahlil qilishni yo'lga qo'yish zarur Ikkinchidan qadimgi yunon fojialaridagi taqdir ilohiy iroda va inson isyoni ziddiyatini o'zbek adabiyotidagi dramatik asarlar xususan Fitrat yoki Shayxzoda fojialaridagi inson qismati masalasi bilan qiyosiy tipologik aspektda tadqiq etish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi bu har ikki millat adabiyotidagi mushtarak falsafiy nuqtalarni kashf etishga yordam beradi

Uchinchidan jahon adabiyoti durdonalarini o'zbek tiliga tarjima qilish va o'rganishda xuddi ushbu maqolada qo'llanilgani kabi tayanch so'zlar va simbolik motivlar chastotasini aniqlashga xizmat qiluvchi maxsus elektron matniy korpuslar yaratish maqsadga muvofiqdir bunday raqamlashtirish jarayoni asarning lingvistik va psixologik qatlamlarini aniq dalillar asosida ochib berishga xizmat qiladi

Bu kabi yondashuvlar va innovatsion usullar mumtoz asarlarning bugungi kun sivilizatsiyasi va kitobxoni uchun naqadar dolzarb ekanligini ilmiy asoslash hamda milliy adabiyotshunosligimiz metodologiyasini xalqaro akademik darajaga ko'tarish imkonini beradi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asosiy badiiy manbalar:

1. Aristotel. Poetika. Axloqi kabir / Yunon tilidan M. Mahmudov tarjimasini. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011. – 224 b.
2. Sofokl. Shoh Edip / A. Muxtor tarjimasini. Jahon adabiyoti durdonalari. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1974. – 112 b.

II. O'zbek tilidagi ilmiy va nazariy adabiyotlar:

3. Kamyu A. Sizif afsonasi: Esselar / Fransuz tilidan A. Ergashev tarjimasini. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – 160 b.
4. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: Akademnashr, 2010. – 400 b.
5. Sulton I. Adabiyot nazariyasi: Oliy o'quv yurtlari filologiya fakultetlari talabalari uchun darslik. – Toshkent: O'qituvchi, 1980. – 272 b.
6. Xolbekov M. Jahon adabiyoti tarixi (Antik davr adabiyoti): O'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan, 2011. – 250 b.

III. Xorijiy tillardagi ilmiy adabiyotlar (Rus va ingliz tillarida):

7. Лосев А. Ф. Античная литература: Учебник для высшей школы. – 7-е изд., испр. и доп. – Москва: ЧеРо, 2005. – 543 с.
8. Тронский И. М. История античной литературы: Учебник для университетов. – Москва: Высшая школа, 1983. – 464 с.
9. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – Москва: Наука, 1989. – 456 с.
10. Bowra C. M. Sophoclean Tragedy. – Oxford: Clarendon Press, 1944. – 384 p.
11. Knox B. Oedipus at Thebes: Sophocles' Tragic Hero and His Time. – New Haven: Yale University Press, 1998. – 210 p.

